

Valentin PUTANEC

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

NEKOLIKO PROBLEMA HRVATSKOG STANDARDA U VEZI S KAJKAVSKIM NARJEČJEM

Kada govorimo o problemima hrvatskog standarda u vezi s kajkavskim narječjem, potrebno je istaći da se radi o neposrednom kontaktu dvaju jezičnih sustava, genetski vrlo-vrlo bliskih, od kojih je jedan bazni, naučen u djetinjstvu u baznom sociolingvističkom krugu, a drugi se prima kao standardni sustav putem škole, crkve, javnih komunikacija, knjiga, vojske i sl. Jedan je jezik primalac, drugi davalac, jedan prvotni, drugi nadgradni. Kod toga odnos može biti i u obrnutom procesu: ako, npr., u svijesti učvršćeni standardni sustav nešto prima od baznog sustava, onda je standard primalac u ostvaraju, a bazni sustav davalac.

U naslov svog izlaganja stavio sam "nekoliko problema" naglasivši time da nisam kanio obrađivati sve probleme te da će neki, možda važniji, i ovdje ostati po strani. Jedan od tih će biti i pitanje koliko je kajkavski književni izraz sveukupno pridonio oblikovanju standarda u Hrvata kako se izgrađivao u 19. st. i u početku 20. st. te kakav postoji i danas.

Mi ćemo ovdje govoriti o nekoliko slučajeva utjecaja takvog baznog sustava na standard:

- a. neki problemi sufiksacije u standardu i u baznom sustavu.
- b. aktivno mijenjanje standarda kao refleks opozicije u oba sustava.
- c. neetimološko *h*.
- d. neke kajkavske riječi iz baznog sustava u leksičkom fondu standardnog sustava.

A. Sufiksna borba sufikasa *-aonica, -ionica, -arnica prema -aona, -iona, -arna iz baznog sustava*. P. Skok u *ERHS* (1, 47-48) lijepo konstatira da se radi o sufiksima koji su se raširili u novije doba i da su vezani uz razvitak proizvodnje i

školstva. Isto tako on konstatira: »U kajkavskom obično se poimeničenje vrši s pomoću -a« (ib. 1, 47). Radi se o vrlo raširenim sufiksima koji uglavnom označuju prostoriju u kojoj se vrši neka radnja. Evo popisa riječi s tim sufiksima (prema S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb, 1986, str. 161, paralelno se donose kraći oblici):

brusionica : brusiona
čekaonica : čekaona
češljaonica : češljaona
čitaonica : čitaona
čistionica : čistiona
dražbavaonica : dražbavaona
gostionica : gostiona
kladionica (nema kladiona)
klaonica (nema klaona)
kupaonica : kupaona
ložionica : ložiona
ljevaonica : ljevaona
praonica : praona
predavaonica : predavaona
prodavaonica : prodavaona (rjeđe)

pržionica : pržiona
punionica : puniona
pušionica : pušiona
radionica : radiona
spavaonica : spavaona
sušionica : sušiona
svlačionica : svlačiona
štavionica : štaviona
štedionica : štediona
tkaonica : tkaona (rjeđe)
točionica : točiona
učionica : učiona
umivaonica : umivaona
valjaonica : valjaona (rjeđe).

U Šuleka nalazim *predikaonica*, *propovjedaonica*, *predionica*, *pletionica*, *škropionica* (uz *kropionica* i *kropilo*), *talionica* i *topionica*, u Skoka nalazim još *blagovaonica*, *gombaonica*, *predionica* (i Šulek), *zalagaonica*, a ja mogu dodati riječi *kaznionica* (i *kazniona*), *rađaonica*, *skakaonica*, *talionica* (i Šulek), *umiraonica* (u šali za “starački dom”, u francuskom *mouir*) i naziv za najnovije uslužne radnje za kseroksiranje *kopiraonica*, *kopiraona*, ali i *kopirnica*.

Navedeni kraći oblici gdje je završno -ica zamijenjeno s -a, o čemu govori P. Skok u citiranom tekstu, javljaju se na dosta širokom terenu, naročito u gradovima, pa je potrebno pokušati protumačiti njihovu paralelnu pojavu u govornom jeziku kao i njihov historijat. Što se tiče historijata ovih sufikasa (i duljih i kraćih) mora se konstatirati da na štokavskom i čakavskom terenu od starine imamo samo duže oblike (*gostilnica* u Vrančića 1595), a tako i na kajkavskom (u Belostenca *gostilnica*, ali i *gostionica*, s naznakom da je “dalmatice”, v. u nj s. v. *diversorium* i s. v. *caupona*). Slično imamo već u Lanosovićevoj *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache* (1778) *prodaonica* (za njem. *Laden*, str. 230), *učionica*

(*učionice* u Požegi, str. 257), uz primjer *svilarnica* (str. 229). Tako se vladaju i ilirski rječnici (Mažuranić–Užarević, Drobnic, Veselić): oni u pravilu imaju *gostionica* a ako navode nevokalizirani oblik *gostilnica*, upućuju na oblik *gostionica* pa tu onda donose i značenje. Ni oni ne donose kraće oblike. Prema tome moramo zaključiti da kraći oblici nastaju vrlo rano u 19. st. ali da su slabo potvrđeni u leksi-kografskim djelima gdje ima presudan utjecaj književna norma štokavskog smje-
ra. Najraniji kraći oblik nalazim na naslovu jednog *upućenja* za sadnju murvi tiskanom u Budimpešti 1823: *Uputjenje od murvah uredjenja i svilnih bubah hranjenja za državne učione* (citira Kukuljević u *Bibliografiji hrvatskoj*, str. 167, br. 1940). U isto vrijeme tu u Budimpešti tiskaju se *upućenja za potribu narodnih učionicah* (tako 1780, 1802, cf. u Kukuljevića, o. c., br. 1942, 1941). Kasnije se javljaju podjednako i dulji i kraći oblici: *Imeno-knjižica za seoske učione* (Trst, 1846, cf. u Kukuljevića, o.c. br. 2284); spominjem i *Sverha i važnost realne učione* (Zagreb, 1855) Josipa Torbara (1824-1900), predsjednika HAZU 1890-1900, te *Čitanka za IV. razred višjih učionah* (Beč, 1855) Stjepana Ilijaševića. Isti ovaj kraći oblik upotrebljava Mihovil Pavlinović (1831-1887): njegove su i jedine potvrde za kraće oblike u Akademijinu *Rječniku*, sv. 19, str. 169-170 (on ima i pridjev *učionski*). Dakle, možemo zaključiti da se kraći oblici javljaju i prije samog početka ilirizma (usp. citirani naslov iz 1823) te u toku čitava 19. st. a o njihovu postojanju u 20. st. nam govori i sadašnja situacija gdje gotovo na svakom koraku u gradovima i na selima nailazimo uz duže i na kraće oblike. Porijeklo dužih oblika ovih sufikasa je jasno: poimeničenje za značenje ‘prostorija gdje se vrši neka radnja’ pridjeva i participa na *-ni* (*svilarni, gostilni, učilni*) sa sufiksom *-ica*, i to na čitavom južnoslavenskom hrvatskom i srpskom terenu (i u Slovenaca), s normalnom vokalizacijom likvide na kraju sloga. Što se pak tiče kraćih oblika, čini se da se oblici *-aona, -iona, -arna* javljaju ipak najprije na slavonskom terenu (usp. citirani naslov *upućenja* iz 1823, potvrđeno prije pojave ilirizma), kao rezultat “lingvističke ekonomije” (kraći oblik – trošenje manje energije kod izgovora), a pojavom ilirizma moglo je doći i do utjecaja čeških kraćih oblika (*lékárna*, cf. *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb, 1971, str. 153) i vjerojatno slovenskih kraćih oblika (gdje su oni generalizirani) tipa *gostilna*, i to naročito na kajkavskom terenu, oko Zagreba i u Zagrebu, o čemu govori i P. Skok u citiranom tekstu. Dakako, potrebno je podvući da je standard, premda bi ovdje bio pod utjecajem kajkavskog baznog sustava, i ovdje ostao na po puta: zadržava kraći oblik, ali je potpuno izvršio vokalizaciju likvide. On je ovdje primalac a baza davalac.

Što se tiče standardnog sufiksa *-arnica* (za koji S. Babić, o. c., veli da je slabo plodan sufiks, v. str. 168), i njega na spomenutim terenima susrećemo i u kraćim

oblicima: *carinarnica/carinarna*, *kotlarnica/kotlarna*, *slastičarnica/slastičarna*, *zvjezdarnica/zvjezdarna*, *pekarnica/pekarna*, *cinkarna* i sl. Svi ovi dulji oblici već davno su proglašeni standardnima pa se ni ja neću ovdje zauzimati za kraće oblike za koje mislimo da su nastajali pod jakim utjecajem baznog sustava ali želim istaći da oba oblika, i dulji i kraći, ovih sufikasa paralelno žive u jeziku. Zbog normativnih nastojanja stvorile su se takve vrijednosti da su dulji oblici standardni ili blago obilježeni kao birani a kraći kao osobine razgovornog jezika. Ipak postoji neravnopravna borba između ovih oblika: dulji oblik zastupa norma, a kraći ima prednost pred duljim što ga štiti zakon lingvističke ekonomije (manje trošenje energije u izgovoru) a i obične ekonomike jer kraći oblici koje zaista često susrećemo na natpisima u gradovima i na selu, manje stoje one koji su vlasnici tih natpisa, odnosno koji ih moraju plaćati. Mogu dodati još da sam o problemu ovih sufikasa često razgovarao s profesorom Stjepanom Ivšićem i da je on čvrsto stajao na duljim oblicima ovih sufikasa.

B. Aktivno mijenjanje standarda kao refleks opozicije u oba sustava. U svoje vrijeme sam pisao o »nekim novijim hiperjekavizmima« u standardu (*Jezik* 11, 1963-1964, str. 75-79). Upravo se radi o pojavi jekavizacije nekih riječi koje već prilično dugo puristi sistematski vraćaju na etimološki oblik: uz stare normalne hiperjekavizme (navedeni su *sjenica*, *djetao*, *lijevča*, *nalijep*, *Stjepan*) koje svi prihvaćaju i u standardu, javljaju se i hiperjekavizmi *istovjetan*, *lješina*, *otmjen*, *vjeresija* (za *istovetan*, *lešina*, *leš*, *otmen*, *veresija*). Uz *lješina* tu je vrlo čest termin *lješinari* (ptice i fig. ljudi) koji mnogi tako izgovaraju a puristi traže da se piše i izgovara *lešinari*. U spomenutom članku sam pokazao kako mislim da se ovdje javlja jekavizam, odnosno na što se u svijesti riječ reetimizira (*lijes* za *lješ*, *vjera* za *vjeresija*). Upozorio sam da se *istovjetan* javlja već u Šuleka, te da je *lješina* potvrđena i u narodnim govorima (tekstovi pisani u dijalektu). Za riječ *lješina* već je Andrić upozorio kako je sa semantičkog gledišta neprilično upotrebljavati ovu riječ u čovječjem mrtvom tijelu a još je to vidljivije kada tu riječ vezemo s izvedenicom *lješinar*. Problem je ovdje za mene samo pitanje kako dolazi do ove jekavizacije. Danas mi se čini da se ovdje radi o opozitnoj intervenciji baznog sustava na standardni (reetimizacija u toku etimiziranja u primanju i odašiljanju obavijesti): ako u baznom kajkavskom sustavu ima *les* za 'mrtvački sanduk', onda za sve što je u vezi s *les*, u standardu mijenjamo u *lijes* pa dobivamo *lješ*, *lješina*, *lješinar*. Slično je s riječima *istovjetan* koji je danas vrlo čest (*istovjetan*, *istovjetnost*, *poistovjetiti*, *poistovjećenje*), *otmjen* i *vjeresija*. Ovako protumačena činjenica da se upravo na kajkavskom terenu (vjerojatno i na ikavskom: *lješina* ima i Pavlinović)

stvaraju u standardu paralelni oblici s hiperjekavizmom dokazuje kako i bazni sustav intenzivno sudjeluje u izgradnji novog, nadgradnog sustava. Ove hiperjekavizme puristi dosta ustrajno gone (ne svi) i proganjaju iz tekstova, po mom mišljenju nepotrebno, a osim toga je istina također da neki prodiru dosta čvrsto u standard (u leksikografiji, rječnicima, o tome v. u mom citiranom članku). Puristi i normativci i bez ovakvih intervencija imaju dosta posla na dotjerivanju standardno pisanih tekstova.

C. Neetimološko *h-* pred slogotvornim *r* /r/. Iz prakse znamo da naši puristi često likvidiraju *h* kod nekih riječi. Najustrajniji su u tome kad se nađu pred sigurnim neetimološkim *h* kao što je slučaj s riječi *hrđa* (s izvedenicama *hrđav*, *zahrđati*, *nezahrđiv*, *nehřđiv*, i sl.) gdje je *h-* naknadno dodano jer je sigurno da je ie. baza ista koju imamo u lat. *ruber* i grč. ἔρυθρός: tu traže konstantno *rđa*, *rđav*, *zardati*, *nerđiv*. Ali oni idu u tom smjeru i onda kada stvar s neetimološkim *h* nije jasna: P. Skok s. v. *hrušt* lijepo veli da se radi o praslav. *hrq-* i da od te onoma-topeje dolazi i *hruštati* te *hrskav* i *hrskavica*. Puristi ipak i ovdje traže da se piše *rskav* i *rskavica*. Tako i *rptenica* uz *hrptenica*. Mislim da se ovdje radi o utjecaju baznog sustava koji ovdje ima *h-*: u kajkavskom imamo *hrja*, *hrjav*, *hrskav*, *hrskavica*, *hrbat*, *hrpteni* (sa *h-* pišu ovu riječ i neki nekajkavski pisci). Kod *hrđa* ipak se ostalo na po puta, slično kao kod sufiksa *-aonica*:*-aona* : zadržan je spiritus (termin je P. Skoka, v. *ERHS* 1, 689, s. v. *hrpa*) ali je uspostavljen *đ* iz standarda. Mislim da bi se u standardu trebalo prihvatiti ovo *h-* pred slogotvornim *r* jer je izgovor s hakom puniji čime se inače štokavska baza u svom izgovoru može pohvaliti: izgovorite *zardati* pa *zahrđati*, *nerđiv* pa *nehřđiv* pa se možete uvjeriti što je prihvatljivije. Bez tog haka čujna je masa slabije uhvatljiva. Ovdje mogu dodati da se za protetsko *h-* u slučajevima kao *hrđa*, *hrđati*, *hrvati se*, *othrvati se*, *shrvan*, *ophrvan*, *hrzati* izjasnio, prije mene, i Milan Moguš u članku »O protetskom H« u *Jeziiku* 20, 1972-1973 (str. 74-78). On predlaže da se u standardnom jeziku ove riječi dubletiraju sa *h-* i bez njega, a usto je u tom članku i fonološki protumačio pojavu ovog protetskog *h-*.

D. Leksički kajkavizmi u fundusu standardnog rječnika. Ovdje neću govoriti o kajkavizmima tipa *poboljšati* i *oponašati* koji su široko prodrli u standard. Ovdje ću govoriti o kajkavskim tvorenicama koje u stanovitoj mjeri kao stilemi mogu biti uneseni i u rječnike našega standarda. Spomenut ću samo neke od tih riječi kojih se sjećam iz rada na hrvatsko-francuskom rječniku. To je prije svega *dečko*. Puristi su tražili zbog jata da treba izgovarati pa i pisati *dječko*. Tako je ovu riječ izgovarao i P. Skok koji je bio dosljedan kada se radi o purizmu (glavno mu

je pomagalo u tom poslu bio Broz-Ivekovićev *Rječnik hrvatskoga jezika* iz 1901.). Čini mi se, ako bismo i mogli popustiti puristima, da je ovaj kajkavizam u standardu potpuno na mjestu. Drugi je slučaj s riječi *gablec* koja se može uvijek zajedno s riječi *marenda* naći u beletrističkim tekstovima ako se ne uzme zamjena *užina*. Ova je riječ teški kajkavizam, sa svojim *-ec*, ali mislim da bi trebala biti unesena i u rječnike književnog jezika kao i svaka druga kajkavska riječ stilski obilježena. Treći je slučaj sa sada vrlo modernim terminom *delanac* 'napravljeno vino, »delano« vino', termin koji je također u odnosu na standard ostao na po puta: ostvaren je sufiks *-ac* za *-ec* ali je zadržan kajkavski refleks za *jat*.

Zaključak. Mislim da ćete se svi složiti sa mnom u osnovnom: a. da svaki jezični standard ima svoj integritet kao svojevrsnu težnju da bude zatvoren sustav, b. da svaki jezični bazni sustav (ovdje se radi o kajkavskom, čakavskom pa i štokavskom dijalektu) utječe na taj integrirani standardni sustav. Stoga se mora dopustiti da se u slučaju našeg standarda može ostvarivati i prodor kajkavskog baznog sustava kada postoje razlozi za to. Tako je i s čakavskim dijalektom. Protiv tog prodora borit će se purizam, ali će za nj vojevati staro, već u rimsko vrijeme potvrđeno načelo *usus tyrannus* (danas bi se to kazalo *elastična stabilnost*). Ostavljajući po strani slučaj sufikasa *-aonica*, *-ionica*, *-arnica* prema *-aona*, *-iona*, *-arna* koji je jasan premda sam ukazao na probleme koji postoje u vezi s tim sufiksima, mislim da bi se iz kajkavskog baznog sustava moglo prihvatiti barem dubletiranje u slučaju *lješina* i *lješinar*, *istovjetan*, *hrđa* (i druge riječi s *hr-*), kao i unošenje u rječnike potvrda za *dečko*, *delanac* i *gablec*. Što se tiče rječnika, to mislim i o spomenutim sufiksima: trebalo bi u rječnike unositi sve paralelne kraće oblike, s uputom na duže (*gostiona* na *gostionica*). Prihvatanjem spomenutih dubleta kao i unošenjem ovog materijala u rječnike sustav standarda neće u nas ni u čemu biti bitno načet. Završavajući ovo predavanje moram istaći da nisam želio proučiti kakvo je stvarno stanje sa svim ovim riječima i dubletama u našoj leksi-kografiji. To je potrebno naknadno učiniti, a za slučaj tipa *lješina* (hiperjekavizam) načinio sam tabelu u vezi s potvrdama za sve slučajeve, u citiranom članku iz 1963-1964. u *Jeziku* 11.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LE STANDARD CROATE EU REGARD DU DIALECTE KAĪKAVIEN

Résumé

L'auteur s'est proposé d'analyser quelques problèmes concernant le standard croate actuel eu regard du dialecte kaĳkavien, c'est-à-dire: 1° le dialecte kaĳkavien et le standard de la suffixation des mots aux suffixes *-aonica*, *-ionica*, *-arnica* par rapport aux formes courtes *-aona*, *-iona* et *-arna*, 2° le changement du standard en tant qu'opposition des systèmes, 3° *h-* non-étymologique, 4° quelques kaĳkavismes dans le fonds du standard. L'auteur énumère une liste des mots aux suffixes *-aonica*, *-ionica* et *-arnica* et il constate que c'est grâce au milieu kaĳkavien que depuis le commencement du 19e s. on peut observer une tendance à raccourcir ces suffixes à *-aona*, *-iona*, *-arna*. Il pense qu'il s'agit d'un phénomène à la base de l'économie linguistique (la forme raccourcie – moins d'énergie à produire et à perdre) et les formes plus courtes coûtent moins cher ceux qui doivent payer les inscriptions pour les boutiques. L'auteur trouve que les formes à hyperyĳkavismes (*istovjetan*, *lješina*, *otmjn*, *vjeresija*) doivent leur apparition au dialecte kaĳkavien qui refait les yats dans la forme telle *lijes* par rapport au *les* kaĳkavien (d'où *lješina*, *lješ* etc.). Pour ce qui est du *h-* non-étymologique, l'auteur y voit aussi l'influence du dialecte kaĳkavien qui a conservé cet *h-* non-étymologique et il plaide pour la duplicité lexicologique dans le standard (*hrĳa* : *rĳa*, *hrĳati* : *rĳati*, *hrzati* : *rzati*). Dans l'élaboration d'un dictionnaire, existent des mots kaĳkaviens qui ne peuvent pas être ųtokavisés et qui doivent retenir leur forme kaĳkavienne même dans un dictionnaire standardisé, tels *deĳko* (non *djeĳko*), *gablec* (à côté de la *marenda*) pour *uĳina* (employé comme un stylème), *delanac* (non *djelanac*, avec tout de même *-anac* ųtokavisé) 'un vin frelaté'. L'auteur finit son article en plaidoyant contre les rigorismes puristes mis en pratique dans le standard croate actuel.